

FRAZIOLOGIZM — PAREMIOLOGIK BIRLIK SIFATIDA

Andijon davlat chet tillari instituti

IFOMT fakulteti Arab tili yoʻnalishi

101-guruh talabasi Abdusamatova Zulxumor Ismoil qizi

Telefon raqam: +998506771905

Ilmiy maslahatchi : Kabulova U.S

Annotatsiya: Maqolada frazeologizmlarning grammatik va semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Ularning sintaktik shakli turlicha boʻlishiga qaramay, maʼnosiga sezilarli taʼsir koʻrsatmasligini taʼkidlanadi. Asosiy farq frazeologizmlarning umumiy maʼnosi qanday motivatsiyalanganligida namoyon boʻladi. Shu asosda ular ikki guruhga boʻlinadi: (motivsiz, butun maʼnoli) va (maʼnosi komponentlarga bogʻliq). Yedinitalar esa obrazli va bevosita motivatsiyali turlarga ajratiladi.

Kalit soʻzlar: frazeologizm, grammatik shakl, sintaktik tuzilma, maʼno motivatsiyasi, frazeologik srascheniye, frazeologik yedinita, obrazli motivatsiya, bevosita motivatsiya, frazeologik birlik, semantika.

Аннотация: В статье анализируются грамматические и семантические особенности фразеологизмов. Отмечается, что, несмотря на разнообразие их синтаксических форм, это не оказывает существенного влияния на их значение. Основное различие проявляется в том, каким образом мотивировано общее значение фразеологизмов. На этом основании они делятся на две группы: фразеологические сращения (немотивированные, обладающие неделимым значением) и фразеологические единства (значение которых связано со значением компонентов). Единства, в свою очередь, подразделяются на типы с образной и с прямой мотивацией.

Ключевые слова: фразеологизм, грамматическая форма, синтаксическая структура, мотивация значения, фразеологическое сращение,

фразеологическое единство, образная мотивация, прямая мотивация, фразеологическая единица, семантика.

Annotation: The article analyzes the grammatical and semantic features of phraseological units. It is noted that despite the diversity of their syntactic forms, this does not significantly affect their meaning. The main difference lies in how the general meaning of phraseological units is motivated. Based on this, they are divided into two groups: phraseological fusions (unmotivated, with an indivisible meaning) and phraseological unities (whose meaning is related to the meanings of their components). The unities, in turn, are divided into types with figurative and direct motivation.

Keywords: phraseologism, grammatical form, syntactic structure, meaning motivation, phraseological fusion, phraseological unity, figurative motivation, direct motivation, phraseological unit, semantics.

So‘nggi yillarda frazeologizm va paremio–logik birliklar o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik masalasi tilshunoslikda alohida e‘tibor qozonmoqda. Shu bilan birga bir qatorda jahon miqyosida bu masalada turli tadqiqotlar olib borilgan.. Jumladan, Maqola «Phraseology» va paremio–logiya sohalarida frazeologik va paremio–logik birliklarning strukturasi, funksiyalari, tarjimasi kabi masalalar qayta ko‘rib chiqiladi. Masalan, ma‘lumotlar «Proverbs and Sayings as Paremio–logical Units» maqolasida — paremiologik birliklar (masalan, maqollar-payoqollar) jihatdan tahlil qilingan. Bundan tashqari, “Formation and Functional Characteristics of Phraseologisms in Uzbek Language” maqolasida o‘zbek frazeologizm–lari shakllanishi, funksiyalari tahlil qilingan .

Ularning tashqi grammatik shakli, aniqrog‘i, ular bilan omonim bo‘lgan erkin so‘z birikmalarining sintaktik shakli jihatidan, frazeologizmlar juda xilma-xildir. Albatta, ular maqol va matallardagi sintaktik xilma-xillikka yetolmaydi, chunki maqollar va matallar tildagi barcha mavjud gap shakllarida ifodalanadi. Ammo frazeologizmlar ham turli xil sintagmalarda namoyon bo‘ladi — eng sodda, masalan, ot va predlogdan tuzilgan birikmadan (за глаза — “to‘liq”, “ortiqcha” ma‘nosida)

boshlab, ayrim murakkab gap turlarigacha qo‘llaniladi. Bu ikki qutb orasida esa turli darajadagi murakkab sintagmalar joylashgan, jumladan, konstruktiv jihatdan A va B tipidagi tugallanmagan gaplarni va V tipidagi tugallangan gaplarni hosil qiluvchi birikmalar ham bor. Shu sababli ayrim frazeologizmlar tashqi ko‘rinish jihatidan maqol va matallarga o‘xshab ketadi.

Ammo e‘tiborga molik jihati shundaki: frazeologizmlar orasidagi barcha sintaktik farqlar ularning ma‘nosi uchun umuman yoki deyarli hech qanday muhim ahamiyatga ega emas. Masalan, bir xil terminologik xususiyatga ega bo‘lgan o‘simliklarning qo‘shma nomlari turli xil sintaktik turlarda ifodalanishi mumkin:

- a) sifat + ot, jins, son va kelishik jihatidan moslashgan;
- b) buyruq maylidagi fe‘l + ot;
- v) bir-biriga bog‘langan ikkita atoqli ot;

g) butun tarqalgan gap shaklida va boshqalar. Shunga qaramay, ba‘zi hollarda frazeologizmlarning sintaktik shakli bilan ularning ma‘nosi o‘rtasida muayyan mosliklar kuzatiladi. Masalan, qo‘shma terminlarning asosiy qismi otli sintagmalardan tashkil topgan bo‘lib, ular o‘z nomlanayotgan predmetning tabiatiga eng ko‘p mos keladi. Shu bilan birga, fe‘lga teng bo‘lgan frazeologik birikmalarning asosiy qismi (“qorin to‘ydi”) kabi fe‘lli sintagmalardan iborat (ya‘ni fe‘l + ot). Ba‘zi boshqa sintagma turlari esa ifodalovchi narsa bilan yanada yaqinroq bog‘liq. Masalan, fe‘lli sintagma, agar u yordamchi gap shaklida bo‘lib, ikkinchi darajali bo‘lak o‘rnida olmosh ishlatilsa, odatda insonning tashqi yoki ichki holatini bildiradi. “Yordamchi” sintagmalar esa deyarli har doim grammatik munosabatlarni bildiradi (masalan: “shunga qaramay”, “biroq”).

Shunga qaramay, frazeologizmlar ichidagi grammatik bog‘lanishlarning tabiati bilan ularning ma‘nosi aslida bir-biriga bog‘liq emas. Shu sababli, frazeologizmlarni ularning sintaktik shakliga (masalan, sintagma turlariga) qarab tasniflashga qaratilgan barcha urinishlar muvaffaqiyatsiz bo‘ladi.

Frazeologizmlarning umumiy ma'nosining motivatsiya xususiyatiga ko'ra farqlari esa ancha real va amaliy ahamiyatga ega. Shu belgi bo'yicha barcha frazeologik birikmalar, jumladan atamalar va xizmat so'z birikmalari, ikki katta sinfga bo'linadi. Birinchi sinfga, kamida zamonaviy yashovchi tilimizda, umumiy ma'nosining hech qanday motivatsiyasiga ega bo'lmagan frazeologizmlar kiradi, ya'ni ularning ma'nosi tarkibiy komponentlarning ma'nosi bilan na to'g'ridan-to'g'ri, na bilvosita (tasvir orqali) bog'liq bo'lmaydi va ular ma'nodagi narsaning hech qanday belgilarini o'z ichiga olmaydi. Masalan, sokin so'zlashuvdagi "vafot etdi", hech qanday tarzda "bermoq" fe'li bilan bog'liq emas. Shuningdek, (uchuvchi sichqoncha) iborasi portativ chiroqni ifodalaydi, unda ham uchuvchi yoki boshqa sichqon bilan hech qanday bog'liqlik yo'q. Xuddi shunday, modallik birikmasi ham ma'nosi jihatidan hech qanday "yaxshi" bilan bog'lanmaydi.

Ushbu birikmalarda haqiqatan ham komponentlarning to'liq birlashishi, yagona butun hosil qilishi sodir bo'ladi. Faqat birgalikda ular o'z ma'nosini oladi, alohida olinganda esa tarkibiy qismlari bilan mos kelmaydi, xuddi "дом" so'zidagi tovushlar yoki harflar haqiqiy uyning tomi, devorlari yoki boshqa elementlariga mos kelmaydiganidek. Ikkinchi sinfga esa umumiy ma'nosi bir darajada yoki boshqa tarzda komponentlarning ma'nosi bilan bog'liq bo'lgan frazeologizmlar kiradi. Bularning ba'zilar (masalan, ushbu sinfning murakkab atamalari) juda aniq motivatsiyaga ega. Masalan, "debelik o'tkirligi" tuyalar tomonidan yeyiladigan o't o'simlikni ifodalaydi. Boshqalarining ma'nosi esa (shu sinfning eng tipik frazeologizmlari) kamroq aniq motivatsiyalangan. Masalan, "jim bo'ldi" ma'nosini bildiradi. Ushbu turdagi klişelarni akademik V.V. Vinogradov ham juda muvaffaqiyatli frazeologik birliklar deb atagan. Frazeologik birliklar kabi, frazeologik sraçeniýalar ham tarkibiy qismlarga bo'linmaydi.

O'z navbatida, frazeologik birliklar, ularning ichida motivatsiya seziladiganligi sababli, ikki kichik turga bo'linadi. Ulardan biriga umumiy ma'noning obrazli motivatsiyasi bilan bog'langan klişelar kiradi, ikkinchisiga esa bevosita motivatsiyaga ega bo'lganlar kiradi. Masalan, o'lik bosh deb ataladigan kapalak nomi

uning tanasidagi tasvirning inson suyagi bilan o'xshashligi bilan motivatsiyalangan, holbuki temir yo'l nomi (shu bilan birga frazeologik birlik hisoblanadi) bevosita asosga ega: bu haqiqatan ham yo'l, va u qisman temirdan yasalgan (garchi bu shart bo'lmasa ham). Motivatsiya izlari mavjud bo'lgan frazeologik birliklar, ya'ni ma'lum darajada noaniq belgilarga ega bo'lganlar, ham shu ikkita kichik turga bo'linadi. Birinchi tur – obrazli motivatsiyaga ega bo'lganlar – komponentlarning barcha qismlarida ma'nosi bilvosita ifodalanadi. Ikkinchi tur – bevosita motivatsiyaga ega bo'lganlar – komponentlarning hech bo'lmasa birida belgilari to'g'ridan to'g'ri ifodalanadi. Birinchisi “oilaviy yoki guruh ichidagi muammolarni oshkor qiladi” degan ma'noni bildiradi. Bu yerda “muammolar” ifodasi “sor” so'zi bilan obrazli tarzda berilgan, o'z oilasi yoki guruhi (uy) orqali tasvirlangan, va “ichki nizolarni oshkor qilish” esa uyni tashqariga axlat chiqarish kabi ko'rsatilgan (haqiqatan esa axlat pechda yoqilgan). Ikkinchi frazeologizmning ma'nosi bunday obraz orqali emas, balki to'g'ridan-to'g'ri motivatsiyalangan: “ko'p va uzoq yig'ladi”. Xizmat frazeologizmlari orasida ham shunday holat kuzatiladi.. Birinchi uchta ifoda obraz orqali motivatsiyalangan, oxirgi uchta esa bevosita motivatsiyalangan. Shunday qilib, barcha ma'lum frazeologik klişelar umumiy ma'noning motivatsiyasiga ko'ra ikki tuzilma turiga bo'linadi: 1) motivatsiyasiz yoki uning izlari mavjud bo'lmaganlar 2) motivatsiyaga yoki uning izlariga ega bo'lganlar. Oxirgi tur esa ikki kichik turga bo'linadi: 1) obrazli motivatsiyaga ega va 2) bevosita motivatsiyaga ega. Agar har bir tur va kichik turli turli tushuncha turlariga tegishli frazeologizmlarni o'z ichiga olishini hisobga olsak, ushbu guruhlarning o'zaro munosabatlari ko'rsatilgan. Frazeologizmlar orasidagi eng muhim farqlar ularning grammatik funksiyasi bo'yicha kuzatiladi. Oldin aytganimizdek, frazeologik belgining tabiati frazeologizmni so'z yoki tushuncha bilan ekvivalent qiladi va bu frazeologik birikmalarning ko'pchilik grammatik xususiyatlarini, xususan, ular so'zlar kabi turli so'z turkumlarida (va natijada – gap a'zolari sifatida) ishlatilishini belgilaydi.

Xulosa qilib aytganda, maqolada frazeologizmlarning semantik va grammatik xususiyatlari batafsil tahlil qilindi. Ularning sintaktik shakllari xilma-xil bo'lishiga qaramay, bu ma'noga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydi. Asosiy farq frazeologizmlarning umumiy ma'nosining motivatsiyasida namoyon bo'ladi. Shu asosda ular ikki asosiy guruhga — motivatsiyasiz va komponentlariga bog'liq yedinitzalarga — bo'linadi. Yedinitzalar esa obrazli va bevosita motivatsiyaga ega turlarga ajratiladi. Shu bilan birga, frazeologizmlarning grammatik funksiyasi ularning asosiy farqlovchi xususiyati hisoblanadi, bu esa ularni til birliklari sifatida o'rganishda muhim ahamiyatga

Fors matnshunosligi haqida ba'zi mulohazalar — A. Bertels. Yodnoma-ye Jan Rypka. Praga. 1967.

2 Til nazariyasiga kirish (Prolegomenalar) — L. Elmslev. Tilshunoslikdagi yangiliklar. I-jild. Moskva. 1960.

3 Ertak morfologiyasi — V. Ya. Propp. Moskva. 1969.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fors matnshunosligi haqida ba'zi mulohazalar — A. Bertels. Yodnoma-ye Jan Rypka. Praga. 1967.

2. Til nazariyasiga kirish (Prolegomenalar) — L. Elmslev. Tilshunoslikdagi yangiliklar. I-jild. Moskva. 1960.

3. Ertak morfologiyasi — V. Ya. Propp. Moskva. 1969.